

O'ZBEK VA INGLIZ DISKURSIDA TASDIQ VA INKOR NUTQIY AKTLARINING LINGVOPRAGMATIK TADQIQI

Tursunov Shoxinur Maxammadqosim o'g'li,

Farg'ona davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha dekan o'rinbosari

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasdiq va inkor nutqiy aktlarining lingvopragmatik tabiati nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot pragmatika, nutqiy akt nazariyasi, assertion, implicature va negation haqidagi asosiy ilmiy qarashlarga tayangan holda olib boriladi. Maqolaning maqsadi tasdiq va inkorning faqat grammatik kategoriya emas, balki kommunikativ niyat, illokutiv kuch, kontekst va intersubektiv munosabatlar bilan bog'liq murakkab pragmatik hodisa ekanini ko'rsatishdan iborat. Natijada tasdiq va inkor nutqiy aktlarini tahlil qilish uchun nazariy asos bo'ladigan konseptual model taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Tasdiq, inkor, nutqiy akt, pragmatika, lingvopragmatika, illokutiv kuch, assertion, implicature, diskurs, kontekst.

Аннотация. В данной статье теоретически анализируется лингвопрагматическая природа речевых актов утверждения и отрицания. Исследование основано на ключевых научных концепциях прагматики, теории речевых актов, а также теориях утверждения (assertion), имплицатуры (implicature) и отрицания (negation). Цель статьи заключается в демонстрации того, что утверждение и отрицание представляют собой не только грамматические категории, но и сложные прагматические явления, связанные с коммуникативным намерением, иллокутивной силой, контекстом и intersubъективными отношениями. В результате предлагается концептуальная модель, которая может служить теоретической основой для анализа речевых актов утверждения и отрицания.

Ключевые слова: утверждение, отрицание, речевой акт, прагматика, лингвопрагматика, иллокутивная сила, assertion, имплицатура, дискурс, контекст.

Abstract. This article examines the linguopragmatic nature of affirmative and negative speech acts from a theoretical perspective. The study draws on key approaches in pragmatics, speech act theory, assertion, implicature, and negation. Its main aim is to demonstrate that affirmation and negation should be treated not only as grammatical categories but also as complex pragmatic phenomena shaped by communicative intention, illocutionary force, context, and intersubjective relations. As a result, the paper proposes a conceptual framework for the further analysis of affirmative and negative speech acts in discourse.

Keywords: Affirmation, negation, speech act, pragmatics, linguopragmatics, illocutionary force, assertion, implicature, discourse, context.

Kirish. Pragmatika til birliklarini mavhum tizim sifatida emas, balki muayyan vaziyatda, muayyan maqsad bilan qo'llangan nutqiy hodisa sifatida o'rganadi. Shu jihatdan u semantika va grammatikadan farqli ravishda tilning **qo'llanishdagi ma'nosi**, ya'ni so'zlovchi niyati, adresat qabul qilishi va kontekst omillarini markazga olib chiqadi. Stanford Encyclopedia of Philosophy pragmatikaning asosiy obyektini aynan **utterance**, ya'ni aniq vaqt va makonda yuzaga kelgan nutqiy hodisa ekanini ta'kidlaydi. Bu esa tasdiq va inkor kabi birliklarni ham faqat formal shakl doirasida emas, balki amaliy nutqdagi vazifasi bilan o'rganishni talab qiladi.

Nutqiy akt nazariyasining shakllanishida J. L. Austin va John R. Searle ishlarining o‘rni alohida. Austin til yordamida inson faqat biror narsani tasvirlab qolmasdan, balki **amal bajarishini** ko‘rsatdi; Searle esa bu qarashni tizimlashtirib, nutqiy akti qoidaga asoslangan kommunikativ faoliyat sifatida izohladi. Bugun nutqiy akt nazariyasi faqat falsafa doirasida emas, balki tilshunoslik, psixologiya, sun‘iy intellekt, huquqiy diskurs va boshqa ko‘plab sohalarda muhim nazariy tayanchlardan biri sifatida qaraladi.

Tasdiq va inkor, bir qarashda, grammatikaning oddiy oppozitsiyasi bo‘lib tuyuladi: biri mavjudlikni, ikkinchisi nomavjudlikni bildiradi. Ammo pragmatik nuqtai nazardan qaralganda, masala bundan ancha murakkab. Assertion haqidagi zamonaviy qarashlarda tasdiq odatda ochiq, bevosita va eksplisit nutqiy harakat sifatida talqin qilinadi, lekin u ham har doim bir xil shaklda namoyon bo‘lavermaydi; bilvosita tasdiq, implicature orqali yuzaga keladigan tasdiq va presuppozitsiyaga tayangan tasdiq ham mavjud. Demak, tasdiq faqat “ha” yoki tasdiq gap shakliga tenglashtirilmaydi.

Inkor ham xuddi shunday murakkab hodisadir. Negation bo‘yicha tadqiqotlar inkorning barcha tabiiy tillarda grammatiklashgan hodisa ekanini ko‘rsatadi, biroq uning real nutqdagi ishlashi sof mantiqiy inkor bilan cheklanmaydi. Cambridge Handbook of Pragmaticsda “Negation” bobida negation pragmatikaning mustaqil fenomenlaridan biri sifatida ajratiladi; Jacques Mœschler esa inkorning pragmatik jihatlarini tahlil qilib, uning illokutiv inkor, tashqi inkor va inferensiyaga tayanadigan ko‘rinishlarini ko‘rsatadi. Shundan kelib chiqadiki, inkor ham faqat “not”, “no”, “emas”, “yo‘q” kabi formal vositalar orqali emas, balki argumentativ va kontekstual mexanizmlar orqali ham yuzaga chiqadi. Bu yerda Grice nazariyasi ayniqsa muhim. Chunki ko‘plab holatlarda so‘zlovchi tasdiq yoki inkorni to‘g‘ridan to‘g‘ri aytmaydi, balki uni implicature orqali yetkazadi. Masalan, suhbatdoshning taklifiga “Men ertaga ishga erta boraman” tarzidagi javob formal jihatdan oddiy axborot bo‘lsa-da, pragmatik jihatdan rad etish yoki inkor ma’nosini berishi mumkin. SEPdagi “Implicature” maqolasi Grice ishlab chiqqan yondashuvda aynan shu farqni — aytilgan narsa bilan nazarda tutilgan narsa o‘rtasidagi tafovutni — pragmatikaning markaziy masalasi sifatida ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, tasdiq va inkor nutqiy aktlarini lingvopragmatik hodisa sifatida o‘rganish bugungi tilshunoslik uchun dolzarbdir. Chunki bu kategoriya faqat gapning grammatik shakli bilan emas, balki **illokutiv kuch, kommunikativ maqsad, adresatga ta’sir, kontekst, presuppozitsiya, implicature** va **diskursiv strategiya** bilan uzviy bog‘liq. Ayniqsa keyingi bosqichlarda o‘zbek va ingliz tillari materialida bu hodisani qiyosiy o‘rganish nazariy va amaliy jihatdan muhim natijalar berishi mumkin.

Tadqiqot muammosi. Mavjud adabiyotlarda nutqiy akt nazariyasi, assertion, implicature va negation alohida-alohida puxta ishlangan. Ammo tasdiq va inkorni **bir butun lingvopragmatik model** sifatida, ayniqsa keyinchalik o‘zbek va ingliz diskursi bilan bog‘laydigan tarzda tizimli birlashtirish masalasi hali ham dolzarb qolmoqda. Shu

bois ushbu maqola nazariy manbalarni bir nuqtaga jamlab, tasdiq va inkor nutqiy aktlarining konseptual asosini aniqlashga qaratiladi.

Tadqiqot maqsadi. Tasdiq va inkor nutqiy aktlarining lingvopragmatik tabiatini zamonaviy nazariy qarashlar asosida tahlil qilish hamda ularni keyingi qiyosiy-diskursiv tahlillar uchun nazariy model sifatida asoslash.

Tadqiqot vazifalari. Pragmatika va nutqiy akt nazariyasining tasdiq va inkorni izohlashdagi imkoniyatlarini ko'rsatish. Tasdiqning assertion va illokutiv kuch bilan bog'liqligini ochish. Inkorning pragmatik turlarini va inferensial tabiatini yoritish. Implicature va bilvosita nutqiy aktlar orqali yuzaga keladigan tasdiq-inkor mexanizmlarini izohlash. Keyingi boblar uchun nazariy tahlil modelini ishlab chiqish.

Metodlar tahlili. Ushbu tadqiqot sifat jihatidan olib borilgan nazariy-lingvopragmatik izlanish bo'lib, unda tasdiq va inkor nutqiy aktlarining tabiatini izohlash uchun pragmatika, nutqiy akt nazariyasi, assertion, implicature va negation haqidagi fundamental ilmiy yondashuvlar tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida far-side pragmatics, ya'ni "aytilgan narsadan tashqarida til vositasida nima bajariladi" degan yondashuv olindi; bu yondashuv pragmatikaning markaziga illokutiv harakat, kommunikativ niyat va kontekstni olib chiqadi.

Tadqiqotda birinchi navbatda **tavsifiy-analitik metod** qo'llandi. Bu metod orqali Austin, Searle, Grice, assertion va negation bo'yicha keyingi nazariyalar tarkibidagi asosiy tushunchalar ajratib olindi: nutqiy akt, illokutiv kuch, assertivlik, bilvosita ma'no, presuppozitsiya va inferensiya. Tavsifiy tahlilning vazifasi turli manbalardagi qarashlarni shunchaki sanab chiqish emas, balki ularning tasdiq va inkor nutqiy aktlariga daxldor konseptual nuqtalarini bir tizimga keltirishdan iborat bo'ldi.

Ikkinchi metod sifatida **qiyosiy-konseptual tahlil** ishlatildi. Bu usul yordamida tasdiq va inkor bir-biriga grammatik oppozitsiya sifatida emas, balki kommunikativ vazifasi, illokutiv kuchi va pragmatik yuklamasi jihatidan o'zaro bog'liq ikki nutqiy hodisa sifatida ko'rib chiqildi. Xususan, assertion odatda biror propozitsiyani amal qiluvchi deb taqdim etuvchi nutqiy akt sifatida talqin qilinadi, negation esa semantik oppozitsiya bo'lish bilan birga sintaktik va pragmatik yo'llar bilan ham yuzaga chiqishi mumkinligi hisobga olindi.

Uchinchi metod — **interpretativ-pragmatik tahlil** — bilvosita ma'no hosil bo'lish mexanizmlarini izohlashda qo'llandi. Bu yerda Gricean implicature modeli tayanch nuqta sifatida olindi, chunki ko'plab nutqiy vaziyatlarda tasdiq yoki inkor gapning yuzaki shaklida emas, balki kontekst, suhbat maqsadi va tinglovchining inferensiyasi orqali anglashiladi. Shu bois tasdiq va inkor faqat formal markerlar bilan emas, balki yashirin pragmatik ishoralar orqali ham tahlil qilindi.

Shuningdek, tadqiqotda **manbalarni tanlash mezoni** ham aniq belgilandi. Asosiy korpus sifatida ilmiy ishonchliligi yuqori bo'lgan klassik va sharhlovchi manbalar tanlandi: Stanford Encyclopedia of Philosophy maqolalari, Cambridge University Press

nashrlari va Moeschlarning inkorning pragmatik jihatlariga bag'ishlangan maqolasi. Bu tanlov tasdiq va inkor haqidagi nazariy mulohazalarni ikkilamchi yoki tasodifiy manbalardan emas, balki akademik maydonda tayanch deb qabul qilingan manbalardan olish imkonini berdi.

Mazkur metodlar natijasida tadqiqot uchun quyidagi ishchi model ishlab chiqildi: tasdiq va inkor nutqiy aktlarini tahlil qilishda to'rtta o'zaro bog'liq parametr asosiy mezon sifatida olindi — **propozitsional mazmun, illokutiv kuch, kontekstual-inferensial shakllanish, adresatga yo'naltirilgan kommunikativ ta'sir**. Keyingi bosqichlardagi qiyosiy va diskursiv tahlillar aynan shu modelga tayangan holda olib borilishi ko'zda tutiladi.

Results.

1. Tasdiq va inkor nutqiy aktlarini talqin qilishda pragmatik yondashuvning zarurligi - Nazariy tahlil shuni ko'rsatdiki, tasdiq va inkorni to'liq anglash uchun grammatika va semantikaning o'zi yetarli emas. Pragmatika til birliklarining faqat nimani anglatishini emas, balki ular orqali **nima bajarilishini** ham tushuntiradi. SEPdagi pragmatika maqolasida near-side pragmatics "nima aytilgani"ga yaqin masalalarni, far-side pragmatics esa aynan "aytish orqali qanday harakat bajarilgani"ni o'rganishi aytiladi. Demak, tasdiq va inkor gapning ichki formal belgilari bilan cheklanmaydi; ular nutqiy vaziyatda bajarilgan harakat sifatida talqin qilinadi.

Shu nuqtadan qaraganda, tasdiq va inkor nutqiy aktlari tilning tayyor grammatik qolipi emas, balki so'zlovchining muayyan kommunikativ maqsad bilan ishlatgan vositasidir. Masalan, deklarativ shakldagi bir gap ba'zi holatlarda shunchaki xabar bermaydi, balki qarorni mustahkamlaydi, rad javobini bildiradi, o'zini himoya qiladi yoki suhbatdagi munosabatni boshqaradi. Nutqiy akt nazariyasi kundalik kommunikatsiyada odamlar ko'proq gap shakliga emas, aynan shu gap orqali bajarilgan harakatga e'tibor qaratishini ta'kidlaydi.

2. Tasdiqning lingvopragmatik mohiyati - Nazariy manbalarda assertion odatda biror mazmuni amal qiluvchi, to'g'ri yoki qabul qilinadigan deb taqdim etuvchi nutqiy akt sifatida izohlanadi. SEPning "Assertion" maqolasida assertion "biror narsa amal qiladi, deb da'vo qilish" tarzida tariflanadi. Bu tarif muhim, chunki u tasdiqni oddiy "ha" yoki musbat gap bilan tenglashtirmaydi; aksincha, tasdiqni propozitsiyani kommunikativ maydonga majburiyat bilan kirituvchi akt sifatida ko'rsatadi.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, tasdiqning lingvopragmatik tabiatida kamida uchta belgi bor. Birinchisi, u **propozitsional tarkib**ga ega bo'ladi, ya'ni biror holatni ilgari suradi. Ikkinchisi, u **illokutiv kuch**ga ega bo'ladi, ya'ni so'zlovchi o'sha mazmuni bejiz aytmaydi, balki uni tasdiqlash, ishontirish yoki rasmiylashtirish maqsadida aytadi. Uchinchisi, u **adresatga yo'naltirilgan** bo'ladi, ya'ni tasdiq tinglovchining bilim holati, shubhasi yoki kutishiga nisbatan ma'no kasb etadi. Searle va Vanderveken chizig'ida illokutiv kuchning "point" va "strength" komponentlari aynan shu jihatni tushuntiradi.

Bu natija tasdiqni grammatik kategoriya sifatida talqin qilish torlik qilishini ko'rsatadi. Chunki tasdiq ko'pincha sintaktik musbatlikka teng emas: ironik ifoda, ehtiyotkor modal shakl, ilmiy ehtimollik bildirish yoki institutsional bayonot turli formal ko'rinishda bo'lsa-da, pragmatik jihatdan assertion vazifasini bajarishi mumkin. Shuning uchun tasdiqni anglashda gapning shakliga emas, uning illokutiv maqomi va diskursdagi funksiyasiga qarash zarur.

3. Inkorning lingvopragmatik mohiyati - Nazariy tahlil inkor ham faqat mantiqiy yoki morfosintaktik hodisa emasligini ko'rsatdi. SEPning "Negation" maqolasida inkor avvalo semantik oppozitsiya sifatida beriladi, lekin shu bilan birga uning sintaktik va pragmatik realizatsiyalari ham mavjudligi alohida qayd etiladi. Demak, inkor "emas", "yo'q", "not", "no" kabi markerlar bilan cheklanadigan yopiq hodisa emas, balki real kommunikatsiyada turli shakllarda namoyon bo'ladigan ko'p qatlamli birlikdir.

Moeschlerning 1992-yildagi maqolasi bu nuqtani yanada chuqurlashtiradi: unda inkorning pragmatik jihatlari speech act, argumentation va pragmatic inference bilan bog'lab talqin qilinadi. Bu juda muhim xulosa beradi: inkor ko'pincha biror mazmuni shunchaki bekor qilmaydi, balki unga qarshi pozitsiya egallaydi, oldingi taxmini rad etadi yoki adresatning kutilmasini qayta yo'naltiradi. Boshqacha aytganda, inkor ko'p holatda muloqot ichidagi "pozitsion harakat" sifatida ishlaydi.

Shu sababli inkorning lingvopragmatik mohiyatini uch nuqtada jamlash mumkin. Birinchidan, inkor ko'pincha oldindan mavjud yoki taxmin qilingan bir mazmunga nisbatan yuzaga chiqadi. Ikkinchidan, u adresatning taxmini yoki diskursdagi presuppozitsiyani qayta quradi. Uchinchidan, inkor ko'pincha inferensiyaga tayangan holda kuchayadi, ya'ni uning pragmatik ta'siri formal inkor shaklidan kengroq bo'ladi. Presuppozitsiya masalasida pragmatika adabiyotlari tasdiq va inkor bir xil fon taxminlarini saqlab qolishi mumkinligini ko'rsatadi; bu holat inkorning sof semantik talqinini cheklaydi.

4. Tasdiq va inkor o'rtasidagi umumiy nazariy bog'lanish - Tahlil shuni ko'rsatdiki, tasdiq va inkor qarama-qarshi hodisalar bo'lsa-da, ularning lingvopragmatik ishlash mexanizmi bir-biridan uzilgan emas. Har ikkisi ham propozitsiyaga tayanadi, illokutiv kuch bilan amalga oshadi, kontekstga bog'liq holda talqin qilinadi va adresatning inferensial faoliyatini ishga soladi. Farq shundaki, tasdiq ko'proq bir mazmuni kommunikativ maydonga kiritish yoki mustahkamlashga xizmat qilsa, inkor ko'proq mavjud yoki kutilgan mazmunga qarshi qayta pozitsiyalanish vazifasini bajaradi.

Shu asosda maqola uchun quyidagi oraliq nazariy xulosa chiqarish mumkin: tasdiq va inkor nutqiy aktlari grammatik qarama-qarshilikdan ko'ra kengroq hodisa bo'lib, ular illokutiv kuch, inferensiya, presuppozitsiya va diskursiv pozitsiyalanish orqali shakllanadigan lingvopragmatik birliklardir. Bu xulosa keyingi bo'limlarda bilvosita ifoda, implicature va diskursiv realizatsiya tahliliga o'tish uchun nazariy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

5. Tasdiq va inkorning illokutiv kuch bilan bog‘liqligi - Nutqiy akt nazariyasida **illokutiv kuch** gapning tashqi grammatik shaklidan ko‘ra, u orqali qanday kommunikativ harakat bajarilayotganini anglatadi. Austin bu farqni locutionary, illocutionary va perlocutionary qatlamlari orqali ko‘rsatgan bo‘lsa, keyingi talqinlarda aynan illokutiv qatlam nutqiy aktning markaziy belgisi sifatida izohlanadi. Stanford Encyclopedia of Philosophy ham illokutiv kuchni kommunikativ aktning mazmunidan alohida, lekin u bilan uzviy bog‘liq o‘lcham deb tushuntiradi: bir xil propozitsional mazmun turli illokutiv kuch bilan aytilishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan tasdiqni faqat musbat gap shakliga tenglashtirish ilmiy jihatdan yetarli emas. Assertion haqidagi nazariy qarashlarda tasdiqning asosiy belgisi shundaki, so‘zlovchi muayyan propozitsiyani “amal qiluvchi”, “to‘g‘ri”, “qabul qilinishi lozim” mazmunida kommunikativ maydonga kiritadi. Demak, tasdiqning illokutiv kuchi uning tashqi shaklida emas, balki so‘zlovchining epistemik va kommunikativ majburiyatida namoyon bo‘ladi. Biror mazmunni shunchaki tilga olish bilan uni tasdiqlash bir narsa emas; tasdiqda so‘zlovchi o‘z nutqiy harakati uchun ma‘lum javobgarlikni ham zimmasiga oladi.

Tasdiqning illokutiv kuchi bir necha qatlamda namoyon bo‘ladi. Avvalo, unda **illocutionary point**, ya‘ni nutqiy aktning maqsadi mavjud: tasdiqda bu maqsad borliq yoki holat haqida bir mazmunni o‘rtaga qo‘yishdir. Ikkinchidan, unda kuch darajasi bo‘ladi: qat‘iy bayon, ehtiyotkor bayon, ilmiy ehtimol, diplomatik tasdiq kabi ko‘rinishlarda bir xil propozitsiya turli kuch bilan ifodalanishi mumkin. SEPdagi “Speech Acts” maqolasida aynan shu jihat qayd etiladi: assertionning xarakterli maqsadi “how things are”ni ifodalashdir, lekin bu har doim bir xil pragmatik og‘irlikda amalga oshmaydi.

Inkorning illokutiv tabiati esa yanada murakkabroq. Chunki inkor ko‘pincha faqat mavjud mazmunni bekor qilish emas, balki suhbatdoshning taxmini, oldingi diskursdagi qarash yoki presuppozitsion fon bilan polemik munosabatga kirishishdir. Cambridge’dagi “Negation” bobida oddiy “not”-inkorining semantik jihatdan bir ma‘noli bo‘lib ko‘rinsada, tabiiy tilda uning talqini kontekst sabab ancha noaniq va ko‘p qatlamli ekanligi ko‘rsatiladi. Bu narsa inkorning illokutiv kuchi ko‘pincha faqat “rad etish” bilan cheklanmasligini, balki “tuzatish”, “e‘tiroz bildirish”, “masofalanish”, “shubhani inkor qilish” kabi kommunikativ vazifalarni ham bajarishini anglatadi.

Shunday qilib, tasdiq va inkor ikkalasi ham illokutiv kuch bilan ishlaydi, lekin ularning kommunikativ yo‘nalishi har xil. Tasdiq odatda bir mazmunni kiritish, mustahkamlash yoki qonuniylashtirishga xizmat qilsa, inkor ko‘proq mavjud yoki ehtimol tutilgan mazmunni cheklash, qayta yo‘naltirish yoki rad etishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ular oddiy grammatik oppozitsiya emas, balki diskurs ichidagi ikki turli pragmatik pozitsiyalanish shaklidir.

Bu nazariy holat ayniqsa o‘zbek va ingliz tillarini keyinchalik qiyosiy o‘rganishda muhim bo‘ladi. Chunki har ikki tilda ham bitta propozitsiya turli illokutiv kuch bilan

berilishi mumkin: qat'iy tasdiq, yumshatilgan tasdiq, rad etuvchi inkor, diplomatik inkor, ironik inkor, protsessual inkor va hokazo. Demak, tasdiq va inkor kategoriyalarini faqat formal markerlar bo'yicha emas, balki **illokutiv kuch intensivligi, adresatga qaratilganligi va diskursiv vazifasi** bo'yicha tasniflash zarur.

6. Bilvosita tasdiq va bilvosita inkor - Pragmatik tahlil ko'rsatadiki, real muloqotda tasdiq va inkor har doim ham to'g'ridan to'g'ri ifodalanmaydi. Ko'p hollarda so'zlovchi bir narsani aytib, boshqa narsani nazarda tutadi. Bu hodisa, avvalo, Gricean implicature bilan bog'liq. SEPdagi "Implicature" maqolasida implicature "bir narsani aytib, boshqa narsani nazarda tutish" yoki "saying something else" orqali ma'no hosil qilish sifatida izohlanadi. Shu sababli bilvosita tasdiq va bilvosita inkor nutqiy aktlarini pragmatikaning markaziy fenomenlaridan biri sifatida ko'rish mumkin.

Bilvosita tasdiq shunday holatki, bunda so'zlovchi tasdiqni formal jihatdan bevosita bayon qilmaydi, lekin uning nutqi pragmatik jihatdan tasdiq ma'nosini beradi. Masalan, "Bu masala bo'yicha dalillar yetarli" degan gap ayrim vaziyatlarda "men bu fikrni qo'llab-quvvatlayman" degan bilvosita tasdiqni anglatishi mumkin. Bunda gapning yuzaki semantik mazmuni bilan uning illokutiv vazifasi bir-biriga to'liq teng emas. Assertion nazariyasida bunday holatlar aynan shuni ko'rsatadiki, tasdiqning markazi sintaktik musbatlik emas, balki propozitsiyani amalda ilgari surishdir.

Bilvosita tasdiq ayniqsa ilmiy, diplomatik va akademik diskursda faol ishlaydi. Chunki bunday diskurslarda so'zlovchi ko'pincha qat'iy bayon o'rniga ehtiyotkorroq, ammo tasdiq mazmunini yo'qotmaydigan shakllarni tanlaydi: "natijalar shuni ko'rsatadiki...", "mavjud ma'lumotlar asosida aytish mumkinki...", "ko'rinadiki...". Formal jihatdan bularning ayrimlari ehtimollik yoki kuzatuvni bildiradi, lekin pragmatik jihatdan ular muallif pozitsiyasini tasdiqlovchi nutqiy aktga aylanadi. Bu yerda illokutiv kuch yumshatiladi, lekin yo'qolmaydi.

Bilvosita inkor esa undan ham ko'proq pragmatik tahlil talab qiladi. Chunki ko'p inkorlar "yo'q", "emas", "not"siz ham yuzaga chiqadi. Suhbatdoshning taklifiga "Ertaga ertalab juda erta chiqaman" deb javob berish, ko'pincha, formal axborotdan ko'ra rad etish yoki rozi emaslik ma'nosini anglatadi. SEPdagi implicature maqolasida bunday holatlar kontekstga tayanadigan ma'no hosil bo'lishi sifatida ko'rsatiladi; ya'ni tinglovchi aytilgan gapdan ortiqroq narsani inferensiya qiladi.

Bilvosita inkorning nazariy mohiyati shundaki, u ko'pincha presuppozitsiyani, oldingi taklifni yoki suhbatdagi kutilmani to'g'ridan to'g'ri rad etmasdan, unga zid inferensiya uyg'otadi. Negation bo'yicha pragmatik adabiyotlar inkorning ko'p shakllari argumentativ xarakterga ega ekanini ko'rsatadi: inkor shunchaki "A emas" demaydi, balki "siz o'ylayotgan A qabul qilinmaydi" degan diskursiv pozitsiyani ham bildiradi. Moeschlarning yondashuvida inkor speech act, argumentation va pragmatic inference bilan bog'lab izohlanishi aynan shu sababli muhimdir.

Bilvosita tasdiq va bilvosita inkor nazariy jihatdan bir-biriga yaqin hodisalardir, chunki har ikkisi ham illokutiv ma'no bilan literal ma'no o'rtasidagi tafovutga tayanadi. Ularning farqi shundaki, bilvosita tasdiq propozitsiyani qabul qilish yoki qo'llash tomonga suradi, bilvosita inkor esa propozitsiyani rad etish, cheklash yoki undan masofalanish tomonga olib boradi. Lekin har ikkala holatda ham yakuniy ma'no grammatik shakldan emas, **kontekst, kommunikativ hamkorlik tamoyili, adresat inferensiyasi va diskursdagi oldingi bilimlardan** kelib chiqadi.

Natijada shuni aytish mumkinki, bilvosita tasdiq va bilvosita inkor tasdiq-inkor kategoriyasining eng muhim lingvopragmatik qatlami hisoblanadi. Aynan shu qatlam tufayli tasdiq va inkorni faqat musbat-manfiy gaplar tizimi sifatida tushuntirish yetarli bo'lmay qoladi. Ular, aslida, adresatni ma'lum xulosaga olib boradigan, ba'zan ochiq, ba'zan yashirin tarzda ishlaydigan nutqiy strategiyalardir. Bu xulosa keyingi bosqichda o'zbek va ingliz diskursidagi real misollarni tahlil qilish uchun tayyor nazariy asos beradi.

Natija. Nazariy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, tasdiq va inkor nutqiy aktlarini faqat grammatika doirasida tushuntirish yetarli emas. Ular til tizimidagi musbat va manfiy oppozitsiya sifatida mavjud bo'lsa-da, real kommunikatsiyada bundan kengroq vazifa bajaradi. Pragmatika nuqtai nazaridan tasdiq va inkor, avvalo, **so'zlovchi tomonidan muayyan maqsad bilan amalga oshiriladigan nutqiy harakatdir.** Nutqiy akt nazariyasining markaziy g'oyasi ham aynan shunda: odamlar gaplarni shunchaki aytmaydi, ular orqali ma'lum ishni bajaradi.

Tasdiqning lingvopragmatik mohiyati uning assertion bilan bog'liqligida yaqqol ko'rinadi. Assertion nazariyasiga ko'ra, tasdiq biror propozitsiyani "amal qiluvchi" yoki "to'g'ri deb qabul qilinishi lozim bo'lgan" mazmun sifatida kommunikativ maydonga kiritadi. Bu yerda muhim jihat shuki, tasdiq oddiy musbat gap bilan teng emas. Biror gap formal jihatdan deklarativ bo'lishi mumkin, lekin pragmatik jihatdan tasdiq vazifasini bajarmasligi ham ehtimol; aksincha, ehtiyotkor yoki yumshatilgan shaklda berilgan gap assertion kuchiga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun tasdiqning markazida musbatlik emas, balki **propozitsional mazmuni kommunikativ javobgarlik bilan ilgari surish** turadi.

Inkorning lingvopragmatik tabiatida esa yana bir muhim qatlam namoyon bo'ladi: inkor ko'pincha shunchaki "A emas" degan mantiqiy shakl emas, balki oldindan mavjud taxmin, presuppozitsiya yoki adresat kutishini qayta yo'naltiruvchi pragmatik vosita sifatida ishlaydi. Cambridge'dagi negation bo'yicha bob inkorning semantik jihatdan soddaroq ko'rinishiga qaramay, tabiiy tilda uning talqini Gricean pragmatika, tanlov, istisno va kontekstual inferensiyalar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Demak, inkor ko'p hollarda munosabat bildiradi, pozitsiya egallaydi va bahsli maydon hosil qiladi.

Tasdiq va inkorning umumiy nazariy bog'lanishi shundaki, har ikkisi ham propozitsiyaga tayansa-da, ularning mazmuni faqat shu propozitsiyaning lug'aviy yoki sintaktik tarkibi bilan belgilanmaydi. Ular illokutiv kuch, kontekst, adresatning bilim

holati va inferensial qayta ishlashi orqali to'liq ma'no kasb etadi. Shu jihatdan tasdiq mazmunni kiritish va mustahkamlashga xizmat qilsa, inkor mavjud yoki kutilgan mazmunga nisbatan cheklash, rad etish yoki tuzatish vazifasini bajaradi. Bu farq ularni grammatik oppozitsiyadan ko'ra kengroq, diskursiv-pragmatik birliklar sifatida ko'rish kerakligini anglatadi.

Tasdiq va inkorning illokutiv kuch bilan bog'liqligi tahlil qilinganda, bir xil propozitsiya turli kommunikativ kuch bilan ifodalanishi aniqlanadi. Nutqiy akt nazariyasida illokutiv kuch gap orqali aynan qanday harakat bajarilayotganini bildiradi. Shu ma'noda "u keladi" degan bayonot oddiy xabar, qat'iy ishonch, va'da yoki ishonchlantirish sifatida ishlashi mumkin. Tasdiqda bu kuch, odatda, ma'lum bir mazmunni ilgari surish va uni qabul qildirish bilan bog'liq bo'lsa, inkorda rad etish, tuzatish, e'tiroz bildirish yoki masofa saqlash kabi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Demak, tasdiq va inkorning haqiqiy tabiati gapning formal tuzilishidan ko'ra uning illokutiv maqomida ochiladi.

Tahlil shuningdek bilvosita tasdiq va bilvosita inkor nutqiy aktlarining mavjudligini ko'rsatdi. Gricean implicature nazariyasi bo'yicha, ko'plab kommunikativ vaziyatlarda aytilgan narsa bilan nazarda tutilgan narsa bir-biriga to'liq mos tushmaydi. Shu sababli tasdiq ham, inkor ham ko'pincha yashirin shaklda ifodalanadi. Masalan, "dalillar yetarli" kabi bayon ayrim diskurslarda "men bu fikrni qo'llab-quvvatlayman" degan bilvosita tasdiqni anglatishi mumkin. Xuddi shuningdek, taklifga javoban "ertaga erta turaman" deyish, formal jihatdan axborot bo'lsa-da, pragmatik jihatdan rad etish yoki rozi emaslik ma'nosini beradi. Bu holatlar tasdiq va inkorning haqiqiy ishlashi kontekst, hamkorlik tamoyili va adresat inferensiyasi bilan belgilanishini ko'rsatadi.

Shu asosda quyidagi nazariy natijaga kelish mumkin: tasdiq va inkor nutqiy aktlari formal musbat-manfiylikdan tashqariga chiqadigan, illokutiv kuch, inferensiya, presuppozitsiya va diskursiv pozitsiyalanish orqali shakllanadigan lingvopragmatik hodisalardir. Ularni faqat gap shakli bilan emas, balki kontekst ichidagi kommunikativ funksiyasi bilan tahlil qilish ilmiy jihatdan ancha to'g'ri yondashuv beradi. Bu xulosa keyinchalik o'zbek va ingliz diskursidagi siyosiy, reklama va akademik materiallarni qiyosiy o'rganish uchun puxta nazariy platforma yaratadi.

Munozara. Olingan nazariy natijalar, avvalo, Austin va Searle boshlab bergan nutqiy akt paradigmasi tasdiq va inkorni talqin qilishda hanuz markaziy metodologik tayanch bo'lib qolayotganini ko'rsatadi. Austin til yordamida "biror narsani aytish" bilan "biror ishni bajarish" o'rtasidagi farqni ochib bergan bo'lsa, keyingi pragmatik tadqiqotlar bu farqni yanada chuqurlashtirib, illokutiv kuch, inferensiya va adresatning ishtirokini markazga chiqardi. Mazkur maqoladagi tahlil ham shu chiziqni davom ettirib, tasdiq va inkorni statik til birliklari emas, balki dinamik nutqiy hodisalar sifatida ko'rsatdi.

Ikkinchi muhim jihat shundaki, assertion va negation bo'yicha alohida-alohida ishlab chiqilgan nazariyalar bir butun modelga keltirilganda, tasdiq va inkor o'rtasidagi

munosabat ancha ravshanlashadi. Assertion nazariyasi tasdiqning kommunikativ javobgarlik va epistemik majburiyat bilan bog'liqligini ko'rsatsa, negation bo'yicha pragmatik qarashlar inkorning oldingi taxminlar va diskursiv kutishlarga qarshi ishlashini ochib beradi. Bu yerda ikkalasini birlashtiradigan omil ularning illokutiv va inferensial tabiatidir. Demak, tasdiq va inkor grammatik jihatdan qarama-qarshi bo'lsa-da, pragmatik jihatdan bir xil model doirasida o'rganilishi mumkin.

Uchinchi jihat bilvositalik bilan bog'liq. Implicature haqidagi qarashlar shuni ko'rsatadiki, muloqotda ko'p hollarda eng muhim ma'no gapning yuzaki shaklida emas, balki yashirin inferensiyada joylashadi. Bu natija tasdiq va inkorni o'rganishda ayniqsa muhim, chunki real kommunikatsiyada eng kuchli tasdiq va eng ta'sirli inkor ko'pincha bevosita shaklda aytilmaydi. Ayniqsa akademik, diplomatik va siyosiy diskursda yumshatilgan tasdiq, ehtiyotkor inkor, bilvosita rad etish yoki yashirin qo'llab-quvvatlash keng uchraydi. Shu sababli keyingi tadqiqotlarda o'zbek va ingliz tillaridagi materiallarni tahlil qilishda literal shakl bilan pragmatik vazifa o'rtasidagi farq doimo nazarda tutilishi zarur.

Mazkur maqolaning nazariy cheklovi ham bor: u hali korpus yoki autentik diskurs namunalari bilan empirik sinovdan o'tkazilmadi. Hozirgi bosqichda ishning vazifasi konseptual modelni qurish edi. Shunga qaramay, aynan shu nazariy model keyingi bosqichlarda o'zbek va ingliz tillaridagi tasdiq va inkor vositalarini siyosiy, reklama va akademik diskurs misolida tahlil qilishga imkon beradi. Boshqacha aytganda, ushbu maqola mustaqil yakun emas, balki dissertatsiyaning navbatdagi amaliy bo'limlari uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tasdiq va inkor nutqiy aktlarini lingvopragmatik nuqtai nazardan tahlil qilish ularni faqat grammatik kategoriya sifatida talqin qilish yetarli emasligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijasida tasdiq biror propozitsiyani kommunikativ maydonga javobgarlik bilan kirituvchi nutqiy akt, inkor esa mavjud yoki kutilgan mazmunga nisbatan rad etish, tuzatish yoki qayta pozitsiyalanishni ifodalovchi nutqiy akt sifatida tavsiflandi. Har ikkisi ham illokutiv kuch, kontekst, inferensiya va adresatga yo'naltirilganlik bilan belgilanadi.

Shuningdek, tahlil bilvosita tasdiq va bilvosita inkor hodisalari ushbu kategoriyalarning eng muhim pragmatik qatlami ekanini ko'rsatdi. Ular orqali ma'no ko'pincha literal shakldan emas, balki implicature, presuppozitsiya va diskursiv fon orqali yuzaga chiqadi. Shu bois tasdiq va inkorni tadqiq etishda formal markerlardan ko'ra ularning kommunikativ vazifasi va real nutqdagi ishlash mexanizmini markazga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur nazariy xulosalar keyingi tadqiqotlar uchun muhim metodologik asos yaratadi. Xususan, o'zbek va ingliz tillaridagi tasdiq va inkor konstruktsiyalarini qiyosiy, struktur-semantik hamda diskursiv jihatdan o'rganish aynan shu nazariy modelga tayangan

holda olib borilishi mumkin. Demak, ushbu maqola dissertatsiya doirasidagi keyingi amaliy tahlillar uchun konseptual tayanch vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press. Elektron manba mavjud.
2. Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139173438
3. Green, M. S. (2007/2021). *Speech Acts*. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Elektron manba.
4. Morris, M. (2006/2014). *Pragmatics*. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Elektron manba.
5. Pagin, P. (2007/2024). *Assertion*. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Elektron manba.
6. Davis, W. (2005/2024). *Implicature*. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Elektron manba.
7. Atlas, J. D. (2012). Negation. In K. Allan & K. M. Jaszczolt (Eds.), *The Cambridge Handbook of Pragmatics* (pp. 351–376). Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139022453.020
8. Møeschler, J. (1992). The pragmatic aspects of linguistic negation: Speech act, argumentation and pragmatic inference. *Argumentation*, 6, 51–76. doi:10.1007/BF00154259
9. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press. Elektron sahifa:
10. Green, M. (2020). *Speech Acts*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
11. Morris, M. (2014). *Pragmatics*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
12. Pagin, P. (2010 archive). *Assertion*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
13. Davis, W. (2024 archive). *Implicature*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
14. Horn, L. R. (2015). *Negation*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
15. Moeschler, J. (1992). The pragmatic aspects of linguistic negation: Speech act, argumentation and pragmatic inference. *Argumentation*, 6(1), 51–76. DOI: 10.1007/BF00154259.
16. Green, M. *Speech Acts*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
17. Davis, W. *Implicature*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
18. Atlas, J. D. "Negation." In *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge University Press.
19. Pagin, P. *Assertion*. Stanford Encyclopedia of Philosophy (archive versions surfaced in results).
20. Marmaridou, S. (ed./book page surfaced). *Indirect Speech Acts*. Cambridge University Press.
21. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press. Elektron nusxa:
22. Green, M. (2025 archive/page available). *Speech Acts*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
23. Morris, M. *Pragmatics*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
24. Pagin, P. *Assertion*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
25. Davis, W. *Implicature*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
26. Atlas, J. D. (2012). "Negation." In *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge University Press.